

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA SZCZĄTKÓW KOSTNYCH ODKRYTYCH W
KRYPCIE NUMER 4 ZNAJDUJĄCEJ SIĘ W KOŚCIELE POBERNARDYŃSKIM
W DUBNIE NA WOŁYNIU

W trakcie badań wykopaliskowych w kościele pobernardyńskim w Dubnie na Wołyniu, prowadzonych w 2007 r. przez dr Wierę Hupało z Instytutu ukrainoznawstwa NAN Ukrainy we Lwowie, odkryto oprócz szkieletowych pochówków pod posadzką kościoła, kryptę (określoną jako numer 4), wewnątrz której znajdowały się pochówki sześciu osobników.

Analizę antropologiczną przeprowadzono zgodnie z ogólnie stosowaną metodą badawczą [Malinowski, Bożiłow, 1997, s. 182–333; Piontek, 1985, s. 58–201]. Do cech opisowych czaszki zastosowano skalę kranioskopijne opracowane przez I. Michalskiego [Malinowski, Bożiłow, 1997, s. 221–277].

Szkielet 1a

Kości zachowane dobrze, o barwie od kremowej do ciemnobrunatnej. Widoczne również ubytki spowodowane wapnowaniem. Kości o budowie średniej i miernie zaznaczonej rzeźbie. Zachowana żuchwa oraz niekompletny szkielet postrzałowy.

Cechy morfologiczne wskazują, że szkielet należał do **mężczyzny w wieku *senilis* (powyżej 70 lat)**, o wzroście około 172 cm¹.

Żuchwa o budowie masywnej, bródka wystająca, kąty dobrze urzeźbione (foto 38). W zębodołach tkwią wszystkie zęby, silnie starte poziomo (stopień starcia 4⁰–5⁰)². Na zębach (po stronie wargowej i językowej) zachowane silne złoże kamienia nazębnego. Przy korzeniu M₁ strony lewej widoczny stan zapalny. Pomiary żuchwy³: id-gn 32, go-go – 112, go-gn – 84, kdl-kdl – 130.

Zachowane liczne fragmenty żeber, w tym prawe i lewe pierwsze żebro. Trzon mostka zrosnięty z wyrostkiem mieczykowatym. Stos piersiowy zachowany niekompletnie – rozpoznano: dwa kręgi szyjne (w tym II-gi krąg szyny *axis*), 7 kręgów piersiowych zrosniętych – zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze, polegające na zeszywnieniu kręgosłupa – zeszywniające zapalenie stawów kręgosłupa, 4 kręgi lędźwiowe (II–V) z widocznymi zmianami zwyrodnieniowo-wytwórczymi. Kość krzyżowa stosunkowo długa i wąska z ostro zgiętą częścią dolną ku przodowi, zachowana w całości, zrosnięta z pięciu kręgów.

Zachowane obydwie łopatki z widocznymi wyraźnymi zmianami wokół wydrążenia stawowego (*omarthrosis*). Obojczyki wykazują dość silne wygięcie (o długości (M1) 155), guzek stożkowy wydatny, powierzchnie stawowe barkowe są porowate i płaskie (wynik zaniku chrząstki stawowej). Kości ramienne o smukłej budowie, z silnie zaznaczoną guzowatością naramienną. Kości promieniowe o silnie rozbudowanej guzowatości, na główkach i końcach dalszych widoczne zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze. Na końcu bliższym i dalszym kości łokciowych widoczne zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze (wyrostki rylcowate zdeformowane). Pomiary kości kończyn górnych: kości ramienne (M1) 343 p, 342 l; kości promieniowe (M1) 232 p, 235 l; kości łokciowe (M1) 256 p, 257 l.

Kości miedniczne zachowane w całości. Widoczne zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze wokół panewki stawu biodrowego i na grzebieniu biodrowym. Spojenie łonowe wysokie, z widocznymi śladami kostnienia. Zachowana lewa kość udowa o smukłej budowie i subtelnie zaznaczonymi przyczepami mięśniowymi. Wokół głowy zaznaczone są delikatnie przerosty tkanki kostnej

¹ Wzrost wszystkich osobników określano wg Trottera, Lesera [Piontek, 1985, tab., 34].

² Stopień starcia zębów określono według 6-cio stopniowej skali zaproponowanej przez Gierasimowa [Malinowski, Bożiłow, 1997, s. 316–318].

³ Wszystkie pomiary zostały podane w milimetrach (mm).

(*coxarthrosis*). Kość piszczelowa lewa o smukłej budowie, przy nasadzie dolnej zaznaczone ślady zmian zwyrodnieniowo-wytwórczych. Pomiary kości kończyn dolnych: kość udowa (M1) 467, (M2) 461, (M6) 34, (M7) 32; kość piszczelowa (M1) 369, (M8) 31, (M9) 25, (M9a) 28. Z kości stóp rozpoznano prawą i lewą kość skokową, piętową i łódkowatą, lewą kość sześcienną, siedem kości śródstopia (w tym prawego i lewego palucha) oraz pięć paliczków.

Szkielet 1

Kości zachowane dobrze, o barwie kremowej i kremowobrunatnej, o średniej budowie i miernie zaznaczonej rzeźbie. Zachowana czaszka z uszkodzoną żuchwą oraz niekompletny szkielet postcranialny.

Cechy morfologiczne wskazują, że szkielet należał do **mężczyzny w wieku *senilis* (około 55–60 lat)**, o wzroście około 172 cm.

Czaszka duża o masywnej budowie i delikatnej rzeźbie (foto 36). Szwy czaszkowe prawie całkowicie zarośnięte i nieczytelne. Czaszka średnia (wskaźnik szerokościowo-długościowy 78,5), średniowysoka (wskaźnik wysokościowo-długościowy 74,7; wskaźnik wysokościowo-szerokościowy 95,2).

Czoło średnie (wskaźnik czołowo-ciemieniowy 66,4), dość słabo pochylone o delikatnie rozwiniętych guzach, twarz szeroka (wskaźnik twarzy 82,0; wskaźnik górnotwarzowy 46,8). Gładyszka średniowypukła, wcięcie czołowe mierne, łuk brwiowy dość słaby. Wyrostki sutkowate dość duże tępe. Potylicy ścięta, guzowatość potyliczna miernie zaznaczona, grzebień potyliczny zewnętrzny delikatny.

Oczodoły wysokie (wskaźnik oczodołów 90,0) o kształcie okrągławo-romboidalnym. Nos szeroki (wskaźnik nosa 51,8), dość wydatny, kości nosowe o kształcie romboidalnym górą zaokrąglone, otwór gruszkowaty o kształcie gruszkowatym, dolna krawędź otworu gruszkowatego ostra. Wcięcie szczękowe i doły nadklowe dość płytkie.

Wyrostek zębodołowy szczęki w stadium zaniku wskutek wczesnej utraty zębów, w zębodołach tkwią C i P¹ po stronie prawej, o całkowicie startych koronach, stan zapalny i częściowa obliteracja zębodołu M². Całkowity ubytek przyżyciowy wszystkich zębów lewej szczęki, znaczne obniżenie wyrostka zębodołowego.

Żuchwa to prawa gałąź i fragment trzonu o wyrostku zębodołowym znacznie obniżonym - stan zapalny przy korzeniach tkwiących w zębodołach P₁ i M₂ (foto 37).

W całości zachowana skostniała kość gnykowa.

Rozpoznano 14 kręgów: 5 szyjnych (w tym I-szy krąg – *atlas*); 5 kręgów piersiowych (trzy pierwsze i dwa ostatnie zrosnięte (foto 35); 4 kręgi lędźwiowe. Trzony kręgów o kształcie klepsydrowatym z dużymi zmianami zwyrodnieniowo-wytwórczymi, ze szczególnym nasileniem na kręgach lędźwiowych (na brzegach trzonów widoczne duże osteofity, przybierające niekiedy kształt papuziego dziobu).

Kość miedniczna prawa zachowana w całości – widoczne zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze wokół panewki stawu biodrowego i na grzebieniu biodrowym. Spojenie łonowe wysokie, z widocznymi śladami kostnienia.

Kość ramienna (M1) 328 z dość silnie rozwiniętymi guzowatością naramienną i obydwoma guzkami. Wokół główki zaznaczona delikatna kryza (zmiany zwyrodnieniowe stawów). Zachowały się również nieliczne kości dłoni: kostka grochowata nadgarstka, 3 kości śródreżca (w tym jeden kciuk) oraz 3 paliczki.

Szkielet 2

Szkielet zachowany fragmentarycznie, większość kości uległa rozkładowi pod wpływem wapna. Zachowana część twarzowa czaszki, uszkodzona żuchwa oraz nieliczne kości szkieletu postcranialnego.

Cechy morfologiczne wskazują, że szkielet należał do **mężczyzny w wieku *adultus* (około 20–30 lat)**, o wzroście około 172 cm.

Zachowana część twarzowa czaszki z łuska czołową (foto 39). Twarz asymetryczna, strona lewa cofnięta do tyłu i lekko uniesiona ku górze. Łuki nadoczodołowe średnio wykształcone, oczodoły duże, o kształcie rombawato-zaokrąglonym, wysokie (wskaźnik oczodołów 116,1). Nos

wkłęśłowypukły, średnioszeroki (wskaźnik nosa 47,5), kości nosowe romboidalne szerokie górą zaokrąglone, otwór gruszkowaty o brzegu dolnym średniowywiniętym. Wcięcie szczękowe i doły nadkłowe dość płytkie.

W szczęce zachowały się zęby przedtrzonowe i trzonowe oraz kiel lewy, pozostałe to ubytki *post mortem*. Zęby słabo starte. Zachowany trzon wskazuje na budowę żuchwy średniomasywną, o wydatnej bródce, uszkodzony wyrostek zębodołowy zębów siecznych i kła strony prawej oraz zębów siecznych, kła i zębów przedtrzonowych strony lewej. W zachowanych zębodołach tkwiące zęby. Płytki ubytek próchniczny znajduje się w M₁ strony prawej. Na zębach nie stwierdzono złogów kamienia nazębnego.

Szkielet osiowy reprezentowany jest skromnie. Rozpoznano fragmentarycznie zachowany krąg szyjny (trzon znacznie uszkodzony). Z obręczy barkowej rozpoznano dwa wyrostki barkowe łopatki o masywnej budowie oraz koniec barkowy lewego obojczyka.

Kość udowa prawa smukła, z silnie zaznaczoną kresą chropawą i guzowatością pośladową, pomiary: (M1) 465, (M2) 461, (M6) 34, (M7) 31, (M9) 34, (M10) 34. Kość piszczelowa prawa smukła, pomiary: (M) 366, (M8) 36, (M9) 25, (M9a) 29.

Szkielet 3

Zachowana uszkodzona czaszka (bez żuchwy) oraz prawa kość ramienna. Budowa kości średniomasywna, rzeźba subtelna.

Cechy morfologiczne wskazują, że szkielet należał do **mężczyzny w wieku *adultus* (około 20–25 lat)**, o wzroście około 172 cm.

Czaszka (foto 40) z częściowo uszkodzoną podstawą, o średniej długości (wskaźnik główny 76,9), kształtu pięciokątnego, wysoka (wskaźnik wysokościowo-długościowy 79,6; wskaźnik wysokościowo-szerokościowy 100,3). Czoło szerokie (wskaźnik czołowo-ciemieniowy 70,7), miernie pochylone, gładyszka średnio wypukła, łuki brwiowe umiarkowanie wykształcone, wcięcie czołowe mierne, wyrostki sutkowate dość duże tępe, wyrostki rylcowate uszkodzone. Potylicza zaokrąglona, guzowatość potyliczna miernie zaznaczona, grzebień potyliczny zewnętrzny delikatny. Szwy czaszkowe wolne.

Na łusce kości czołowej widoczne dwie dość duże szramy po cięciu ostrym narzędziem. Uraz ten uległ zagojeniu, nie można jednak wykluczyć, że obrażenia wewnętrzne mózgu mogły doprowadzić do zgonu tego osobnika.

Twarz szeroka (wskaźnik górnotarzewowy 48,2), doły nadkłowe i wcięcia szczękowe są płytkie, otwór gruszkowaty szeroki, dolna krawędź ostra. Nos wystający, szeroki (wskaźnik nosa 52,2), oczodoły okrągło-rombowate, średniej wysokości (wskaźnik oczodołów 83,3). W kości szczękowej prawej ubytek przyżyciowy M² i M³, stan zapalny przy korzeniach, brak obliteracji zębodołów. W szczęce lewej zachowane wszystkie zęby. Obniżenie wyrostka zębodołowego około 1/3, na zębach zachowane złogi kamienia nazębnego. Starcie zębów siecznych 3⁰, przedtrzonowych 2–3⁰, M¹ 3–4⁰ (stopień starcie zębów sugerowałby starszy wiek, niż wskazuje obliteracja szwów czaszkowych).

Prawdopodobnie do tego osobnika należała zachowana kość ramienna prawa, o dobrze zaznaczonej guzowatości naramiennej (długość M1 332).

Szkielet 4

Szkielet zachowany fragmentarycznie, część kości uległa rozkładowi pod wpływem wapna. Zachowana czaszka oraz niekompletne kości szkieletu postcranialnego.

Cechy morfologiczne wskazują, że szkielet należał do kobiety **w wieku *maturus* (około 40–50 lat)**, o wzroście około 159 cm.

Czaszka posiada uszkodzoną podstawę oraz łuskę kości potylicznej (foto 41). Jej budowa i rzeźba są delikatne, szwy czaszkowe w stadium obliteracji.

Czaszka krótka (wskaźnik główny 86,0), kształtu owalnego, wysoka (wskaźnik wysokościowo-długościowy 76,7; wskaźnik wysokościowo-szerokościowy 89,1). Czoło średnioszerokie (wskaźnik czołowy 65,5), słabo pochylone, gładyszka płasko zaokrąglona, łuki brwiowe słabe, wcięcie czołowe małe. Wyrostki sutkowate małe tępe, wyrostki rylcowate uszkodzone. Potylicza zaokrąglona (łuska w znacznej części uszkodzona). Twarz wąska (wskaźnik twarzy 93,9; wskaźnik górnotarzewowy 55,3), doły nadkłowe i wcięcie szczękowe płytkie, dolna krawędź otworu gruszkowatego tępa. Nos

średniowystający, wąski (wskaźnik nosa 44,4). Oczodoły o kształcie rombowa-zaokrąglonym wysokie (wskaźnik oczodołów 95,2).

Szkielet postcranialny zachowany fragmentarycznie. Rozpoznano 20 kręgów, w tym: trzony czterech kręgów szyjnych, 12 kręgów piersiowych (na trzech widoczne bardzo duże zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze, krąg VIII i IX zrośnięte, 4 kręgów lędźwiowych z licznymi zmianami zwyrodnieniowymi na trzonach. Kość krzyżowa (zachowane trzy elementy) jest szeroka i słabo wygięta.

Fragmentarycznie zachowane kości kończyn górnych, rozpoznano ułamek trzonu i koniec dalszy kości ramiennej prawej, z dobrze czytelną guzowatością naramienną. Bardzo zniszczone dwa ułamki trzonu kości łokciowej (prawej?, lewej), oraz koniec dalszy prawej kości promieniowej – wokół powierzchni stawowej zmiany zwyrodnieniowe. Z kości dłoni zachowanych zostało 7 kości śródręcza (w tym 1 kciuk) oraz 6 paliczek.

Kość miedniczna lewa zachowana w całości. Wokół panewki zmiany zwyrodnieniowe, na grzebieniu kości biodrowej widoczne osteofity (zmiany zwyrodnieniowo-wytwórcze). Powierzchnia spojenia łonowego gładka.

Kość udowa lewa zachowana w całości. Guzowatość pośladowa dobrze czytelna, kresa chropawa subtelna. Wokół główki widoczne zmiany zwyrodnieniowe (*coxarthrosis*). Pomiar kości udowej: (M1) 420, (M2) 418, (M6) 30, (M7) 29, (M9) 33, (M10) 27. Kość piszczelowa lewa o bardzo zniszczonych powierzchniach, silne zmiany przerostowe kości w środkowej części trzonu, na brzegu bocznym silnie zaznaczona kresa, długość (M1) 365. Zachowane kości stóp to: kość piętowa prawa, 5 kości śródstopia (w tym paluch i małego palca), 2 paliczki.

Szkielet 5

Szkielet ten uległ prawie całkowitemu rozkładowi. Cechy morfologiczne wskazują, że należał on do **dziecka w wieku *infans I* (około 12–18 miesięcy)**.

Z kości czaszki zachowana tylko kość skalista lewa o delikatnej budowie i dużym otworze słuchowym wewnętrznym (foto 42). Fragment trzonu żuchwy o bardzo delikatnej budowie i tkwiącym w zębodole mlecznym zębem trzonowym (m_1), zawiązkiem mlecznego trzonowego drugiego (m_2) i kła (c) oraz zawiązkiem trzonowego stałego (M_1). Rozpoznano również mleczny kieł górny (c) o niecałkowicie wykształconym korzeniu.

Szkielet postcranialny reprezentowany jest przez ułamek trzonu żebra oraz fragment trzonu kości udowej z nieprzyrośniętą nasadą dalszą (długość zachowana 42 mm).

LITERATURA

Malinowski A., W. Bożilow W.

1997 Podstawy antropometrii. – Warszawa-Lódź.

Piontek J.

1985 Biologia populacji pradziejowych. – Poznań.

Barbara SZYBOWICZ

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF REMAINS DISCOVERED IN CRYPT № 4 OF FORMER BERNARDYNIAN CHURCH IN DUBNO ON VOLHYNIAN AREA

Results of anthropological analysis of remains of six persons, discovered during archaeological researches of crypt № 4 in former Bernardynian church in Dubno. Age and sex of buried are revealed and numerous pathologies, which leave its traces on bones are fixed.